

AVBEGÅVAD

ROLAND PAULSEN

Avbegåvad

EN ESSÄBERÄTTELSE OM ARV OCH MILJÖ

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

AV FÖRFATTAREN HAR TIDIGARE UTGIVITS:

Tänk om, 2020

PÅ ANDRA FÖRLAG:

Arbetsamhället, 2010

Empty labor, 2014

Vi bara lyder, 2015

Return to meaning (med Mats Alvesson och Yiannis Gabriel), 2017

Albert Bonniers Förlag
Box 3159, 103 63 Stockholm
www.albertbonniersforlag.se
info@albertbonniers.se

ISBN 978-91-0-081144-0

COPYRIGHT © Roland Paulsen, 2026

OMSLAG Fredrik Wenzel

OMSLAGSFOTO Privat

FÖRSTA TRYCKNINGEN

TRYCK ScandBook, EU 2026

*The quickest way to sell your soul
is to keep saying "I cannot".*

– James R. Flynn

INNEHÅLL

HOLEN	9
AVBEGÅVNINGENS FUNKTION	21
RIKEDOMEN	37
AVBEGÅVNINGENS INTELLIGENSBEGREPP	47
UNDANTAGEN	61
AVBEGÅVNINGENS GRUNDVAL: FRYSNING	67
STRAFFEN	85
AVBEGÅVNINGENS FÖRSTA FAS: SJÄLVTIVEL	93
EKONOMIN	113
AVBEGÅVNINGENS ANDRA FAS: MISSMOD	121
SKOLAN	139
AVBEGÅVNINGENS TREDJE FAS: AVERSION	147
ANSVARET	169
AVBEGÅVNINGENS FJÄRDE FAS: IDENTIFIKATION	181
TILLITEN	203
AVBEGÅVNINGENS BRÄCKLIGHET	223
SLUTET	237
ÅTERBEGÅVAD	251
NOTER	267

HOLEN

En gång levde jag som obedömd. Det var i den stora kommunen Malungs djupaste obygd, det vill säga i Yttermalung, en avbefolkad by där mina föräldrar hade valt att starta en getgård intill myren. Tyvärr minns jag inte hur min obedömda tillvaro kändes. Jag minns andra saker. Som Dan, min lekkamrat och släkting, hur han grep tag i repgungan och svingade sig utför holen.

”Bakåtvolt!” ropade han.

Jag minns mitt hem, de obekymrade killingarna och hur getternas bråkande tonade bort bakom mig när jag cyklade ut på byn. Vägen genom den glesa bebyggelsen, tystnaden där, de långa sandåsarna neråt ån som stack upp som eggars och drog ut grantäta åsgravar mellan sig. Allt det minns jag. Oftast var det folktomt fram till vägskalet. Grusvägen tog mig till Storgården – mitt andra hem. Där fanns alltid barn, för farmor och farfar hade totalt tolv. Dan var ett av dem. Vi var båda åtta år.

”Såg ni volten?” frågade Dan.

Han hade släppt repgungan någon meter över marken och rullat i gräset.

”Det var väl ingen volt”, sa Henrik.

Jag minns även samtalen, de vuxnas utläggningar om saker som jag inte alltid förstod. Ofta var det först efteråt jag kom på något att säga, när vi hade pratat klart och jag var på väg nerför farstukvistens trappa.

På jiddisch heter det just så: *trepverter*, eller "trappord" man önskar att man hade sagt när konversationen redan är över eller har övergått till ett nytt ämne. Ibland kommer orden bara några minuter för sent. Ibland är de en dag eller en vecka sena.

De ord som jag nu skriver är trettiofem år sena.

"Var inte det en volt?" frågade Dan.

"Mer en kullerbytta", sa jag.

Jag önskar att jag hade sagt något om holen. Holen var en av Yttermalungs många åsar som låg intill Storgården. En stor kulle där vi lekte bortom de vuxnas uppsyn. Jag önskar att jag hade berättat om hur holen upphävde Storgårdens många spänningar. Ja, det fanns en anspänning på Storgården. En risk för stryk för den som inte lydde de äldre. Men i holen var det annorlunda. Där visste man inte vad som kunde hända. I holen kunde stark bli svag, svag bli stark. I holen kunde de stora avsättas från tronen och de minsta segra i triumf.

Holen var föränderlighetens plats, men exakt hur den fungerade skulle jag ha haft svårt att förklara. Var det leken som gjorde det? Att vi låtsades?

"Så fan heller", sa Dan.

Nej, det fanns inget lekfullt eller låtsat över holen. Den gräsiga kullen intill hönsgården var snarare förenad med fara. Trädkojorna sju meter över jord med sina katapult av cykelslang, de var ingen lek. Inte heller det långa armborst vars ränna något av de äldre fosterbarnen hade sågat fram ur ett mjölkkrör. Och repgungan som for över enbuskar och idegranar i holens ena sluttning, den var verkligen inte på lek.

Dagen då jag upptäckte vad det är att bli bedömd, förklarade jag för Dan att han inte verkade förstå vad en volt var. Det gick knappt en timme utan att han påstod sig ha voltat. Det liknade en fix idé.

”Du måste släppa gungan längst ut om du ska slå en volt”, sa jag. ”Annars hinner du inte vända.”

Dan tittade misstroget ut över den sluttande terrängen. Gungans rep löpte som ett blått streck till en grenklyka i den stora björken. Det var svindlande att föreställa sig att någon hade klättrat längs den bitvis kala stammen för att fästa repet så högt. Fallhöjden från pendelns ytterläge var nog två ”Nippe”, gissade jag – namnet på byns två meter långa veterinär. Att släppa taget längst där ute var inte att rekommendera, ändå rekommenderade jag det nu, och snart gjorde även Henrik och Jonas det.

Sporrade av vår egen entusiasm samlade vi oktoberlöv i en hög där vi antog att Dan skulle landa. Dan skulle alltså svinga sig ut över slänten, slänga upp benen i luften och volta på vägen ner där avståndet till marken var som längst. Löven skulle dämpa hans landning. Om han ville göra en volt alltså?

Dan tvekade. Han provade åka ut med repgungan i händerna och svängde orörlig som ett pendellod tillbaka.

”Volta!” ropade vi.

Vi intygade att det inte var någon fara, om han bara såg till att släppa taget längst ut skulle han enkelt hinna vända i luften och landa i den mjuka lövhögen.

Dans taniga armar höll hårt i gungan. Hans ögon såg rädsla ut bakom den ljusa luggen, och det var gott nog. Om han bara ville inse att det han kallade volt inte var någon volt skulle vi andra vara nöjda.

Holen skiftade i färg. Kanske var det solen som gick ur moln, eller Dan som bytte skepnad. Han tog ett steg bakåt för att ta sats och när han svingade sig ut gjorde han något obegripligt. Medan repgungan fortsatte sin båge höll han den i ett fast överhandsgrepp, drog upp benen och vände på kroppen så att han hängde med huvudet mot marken.

Längst där ute följde han instruktionerna. Han släppte taget.

Dans kropp föll bortom buskaget av idegranar. Jag höll mig om huvudet, rädd för vad jag såg. I tystnaden som följde hann jag genomleva en skuld så svår att min framtid mörknade inför mig. Henrik och Jonas var tysta de med.

”Aj!”

Dans huvud stack fram under en grankvist och han steg haltande fram som segrare. Vi, hans publik och opålitliga instruktörer, tjöt av beundran och lättnad. Vi sprang neråt slätten för att möta honom. Den råa oktoberdagen var nu förgylld. Ett festdagsskimmer gömde sig i granarna. Dan hade utfört *en riktig volt* och vi slängde oss över honom. Ända sedan Dan i tidig ålder överraskade med att pissa på mitt ben hade jag hållit honom på avstånd, men i denna stund hade min kärlek inga förbehåll. Han framstod märkligt klar inför mig, som om hans lynniga personlighet utgjorde en evig arketyf, så självklar och ändå bara hans, som om alla hans upptåg vilade över holen och insköt exakt rätt mängd av oförutsägbarhet.

Dan som stark – det såg jag nästan aldrig, och kanske hade livsdominot fallit i en annan riktning om inte farmor i denna stund stigit ut på farstukvisten och ropat:

”Mat!”

Pölsa, inlagda rödbetor och isbergssallad vandrade runt bordet. Dan satt som vanligt på kortändan.

”Jag flög”, sa han. ”Jag flög!”

”Det är bra. Ät nu”, sa farmor.

Dan var farmors sladdbarn, jag var min fars tidiga barn. Det var märkligt att vi som brorson och farbror var jämn-gamla, men så var det.

”Jo men på riktigt”, sa Dan. ”Det var fan farligt!”

Dan redogjorde för det märkliga han nyss hade gjort.

Men vi var inte i holen längre. Vi var vid matbordet, och där lät Dan aldrig särskilt övertygande.

”Bakåtvolt!” utbröt Dan. ”Så här wääj! Ingen har gjort en sån bakåtvolt, den var helt ...”

”Dan? Ät.”

Hukade som vore de tyngda av sin muskulatur satt de äldre fosterbarnen på andra sidan bordet och åt. Med barnbarn och ingifta var vi tio personer runt bordet som ännu förmådde föra parallella samtal. Jag åt rikligt av pölsan. Farmors pölsa var god. Den hade purjolök i sig och den smakade stekt. Dan kom på att han inte hade beskrivit landningen. Om det inte var för enbusken hade han nog slagit sig, sa han. Han landade liksom först på den och sedan på marken, redogjorde han.

”Dan”, sa farmor med ljus röst. ”Du vet vad vi har sagt om det här? Det är nu jag ber dig att äta upp det du har på tallriken, förstår du.”

Den ljusa rösten var alltid som ljusast innan den blev mörk. Den ljusa rösten var en varning. Men Dan sjöd av berättarlusta. För honom var det en ohemul viljeakt att trycka in mat i munnen när det fanns så mycket som han ville säga. Ändå visste han vad som stod på spel och han inledde arbetet med att genomborra pölsan med sin gaffel. Han tröskade den, som för att försäkra sig om att där inte fanns någon större köttbit när han väl skulle börja äta.

Jämvikten bestod i att farmor pratade. Hon kunde fråga något av barnen hur det var med byns skollärare, en prat-sam man som hon inte tyckte om, eller berätta om någon som ramlat ner i dyngstacken eller fått tjuren efter sig. Ibland frågade hon mig om getterna där hemma, om hon inte bara pratade om politik, vad någon hade sagt och hur märkligt det var att grannsonen hade en fyrhjuling trots att hans mamma var arbetslös.

Hon var påläst, farmor. Och känd.

”Vad gör du nu?” frågade hon.

”Vad tror du att jag gör? Jag äter väl?” svarade Dan.

”Du har inte den tonen med mig när du inte ätit en tugga!”

Nu var rösten mörk. Jag sträckte mig efter kastrullen och slevade upp mer pölsa på tallriken. Pölsan var som godast när den var varm. Att Dan inte förstod det? I sitt petande hade han smetat ut köttmassan till en tunn kaka vars grå hinna melerades med spår av krossad rödbeta. Under ett salladsblad låg en kula pölsa knapphändigt gömd. Det såg inte gott ut. Just Dans pölsa såg faktisktäcklig ut.

”Nu tar du gaffeln ordentligt. Så. Och så *äter du*.”

Farmor stirrade. Vi andra också. Dan körde ner gaffeln i köttet, lastade den full och stoppade den kalla pölsan in i munnen. I några sekunder hann Dan röra käkarna innan han grep efter mjölkglaset för att skölja ner maten i omgångar.

”Men hur fan äter du?”

Farmor tryckte in hans stol mot bordet och dunkade honom i ryggen som om maten hade fastnat i halsen på honom. Samtalen tystnade. Dan grät.

Jag fortsatte äta, på något vis glad åt min egen förnöjsamhet. Jag tittade på Henrik, även han verkade obrydd. Den tryckta stämningen hade vi vid det här laget vant oss vid, men det var också lugnande att beskåda matkriget denna dag. Uppe i holen hade Dan gjort något oerhört. Han hade växt sig metern längre än vi andra. Jag hade hyllat honom reservationslöst, så som man måste när någon utför ett stordåd. Men redan på gården kände jag att det var något med Dans volt som jag hade svårt för. Något som inte stämde. Att se Dan krympa till sin rätta storlek var betryggande.

Medan han pressade i sig pölsa droppade de äldre barnen

av. Snart skulle han sitta ensam kvar, utlämnad till farmors förmaningar. Jag bredde en knäckebrödsskiva och hällde på ett lager örtsalt. Bredvid farmor satt en storväxt man och tuggade i godan ro. Farfars blick flög över vida marker, kanske svävade den runt kyrktornet på andra sidan ån. Han var i sina egna tankar, och vad de handlade om visste ingen.

”Och du!” sa farmor. ”Vad fan säger du inget för?”

Farfar såg sig nyvaket runt.

”Va? Vad ska jag säga?”

På eftermiddagen såg vi på kanalen där det alltid var tecknat. Vi mörklade teverummet genom att vika en filt över gardinstången och förblev sedan liggande långt förbi den punkt då skinnsoffan började klibba mot huden och rummets syrebrist framkallade en dov huvudvärk.

När jag skulle gå ropade farmor på mig inifrån köket. Framför sig hade hon *Dagens Nyheters* breda uppslag samt en karta nikotintuggummin, uppradade tandpetare och små bomullstussar.

”Du åt med väldig aptit i dag”, sa hon. ”Var det gott?”

”Ja, det var det.”

Farmors grå ögon var stora och sökande bakom de tjocka glasögonen.

”Försök hålla lägre profil nästa gång någon gråter. Man sitter inte och småflinar om någon är ledsen. Eller hur skulle du tycka att det kändes?”

Jag kom inte på något att säga. Skammen var ögonblicklig.

”Om Dan satt och skrattade när du var ledsen för att hunden hade dött? Hade du tyckt att det var kul?”

”Nej.”

Skrattade? Det hade jag väl ändå inte gjort. Jag övervägde att protestera, men orden träffade mig. Jag hade känt mig på märkligt gott humör under lunchen. Förklara det kunde

jag inte. Det liknade en hemlighet, aldrig avsedd för någon annan. Att bli avslöjad var skakande.

”Bra. Det är dags att du får reda på en sak, men det jag tänker berätta nu får du aldrig säga till någon annan. Särskilt inte till Dan. Är det uppfattat?”

Jag kände mig varm där jag stod på kökets tröskel i mössa och täckjacka. Jag kunde inte föreställa mig vilken hemlighet jag nu skulle introduceras till.

”Människor föds olika. Vissa är bra på att räkna. Andra är bra på att läsa. Andra är händiga. Och några är väldigt kreativa. Alla kan inte vara bra på allt, inte sant? Det finns inget bättre och sämre. Det bara är som det är. Vissa, som din farmor, har läshuvud. Andra har det inte. Vissa föds som teoretiker. Och andra inte. Och vissa föds som små muskelknuttar, och andra som långa benrangel.”

Ofta när farmor talade använde hon sig av ord som jag inte förstod.

”Och vissa föds faktiskt svaga, och andra föds starkare. Hänger du med?”

Jag hade inte tänkt i dessa banor.

”Dan hör tyvärr till de mindre starka.”

”Oj.”

Farmor nickade allvarligt.

”Faktum är att Dan redan som nyfödd var ett svagt barn. Det var inte säkert att han skulle klara sig.”

Jag frågade varför. Vad var hans problem?

”Ja du, varför blir vi som vi blir? Det är ett samspel. Generna kommer vi inte undan. Miljön, hur vi växer upp, påverkar också. Mest bestämmer generna, men man får göra det bästa man kan. Vissa måste kämpa hårdare än andra. Dan kommer få kämpa mycket i skolan. Det kommer nog gå vägen. Han kommer kanske inte bli någon författare. Men han kan leva ett bra liv ändå. Det viktiga är att ha lite

överseende. Jag vet att Dan är mer bortskämd än du med alla sina saker. Men där får du tänka lite, *live and let live*, som engelsmännen säger.”

”Vad betyder det?”

”Det betyder ...” Farmor sökte efter orden. ”Det betyder att du låter andra leva sina liv och ser till att leva ditt eget liv så bra som möjligt.”

”Så tycker jag!”

Farmor sken upp vilket konkret innebar att hennes mungipor höjdes en knapp millimeter vardera. Jag var glad över att ha blivit introducerad till en så mörk hemlighet, och hon måste ha märkt det, för efter detta samtal skulle jag bli anförtrödd en hel massa hemligheter om hurdana släktens barn och vuxna egentligen var.

Uppställningen förblev ungefär densamma. Jag stod lutad mot dörrkarmen, och farmor satt vid köksbordet med *Dagens Nyheter*, tandpetare och bomullstussar. Den första dagen på tröskeln, då jag lärde känna Dans hemlighet, nådde dörrbeslaget mig upp till bröstet. Medan åren gick skulle det sjunka från mitt synfält tills det knappt nådde upp till naveln.

Vid det laget fanns det inte en släkting vars hemlighet jag inte kände. Jag visste vilket barn som hade en alkoholisten, vem som hade en hormonstörning, vem som hade ett anknytningsfel, vem som definitivt inte var intellektuellt begåvad, vem som kanske hade kunnat bli något om han inte var så lat och vem som antagligen hade så skralt med anlag att hon nått och jämnt skulle klara sig genom gymnasiet. Jag visste till och med vilken vuxen som var lesbisk utan att själv veta om det, och att farfar hade så litet läshuvud att han knappt kunde stava.

De enda som inte verkade ha någon mörk hemlighet var mina föräldrar. Pappa hade nog kunnat utbilda sig, hade

farmor råkat säga en gång, men nu var det för sent. Och mamma var visserligen begåvad med en hög ämnesomsättning som höll henne mager, men läshuvud hade naturen inte skänkt henne, för då hade hon inte särskrivit "get ost" på vägskylden för gårdsmejeriet – en förseelse som sved i farmors författarögon varje gång hon åkte förbi.

Att känna till hur folk i släkten och byn, ja till och med mina mellanstadielärare, var beskaffade, gav en märklig känsla av fågelperspektiv. Som att jag flög över hustaken och kunde se hur byggnaderna *egentligen* såg ut. Men hemligheterna förmörkade också landskapet. Att känna till mina föräldrars *egentligen* var inte upplyftande. Jag ville inte se på dem så, och jag tyckte inte om när farmor pratade om dem.

Ju äldre jag blev desto mer närmade jag mig också ett annat *egentligen*, så otänkbart att jag länge bortsåg från dess existens. Vem var jag i detta galleri av begåvade och lågbegåvade?

Närmare gymnasiet växte sig frågan större. Kunde det verkligen vara sant det där hon sa – "det här säger jag bara till dig"? Hur kunde jag, ett barn, bli anförtrodd alla dessa hemligheter? Tanken slog mig: *Var det möjligt att hon med andra pratade om mig som hon med mig pratade om andra?* Det var en fruktansvärd tanke. Dessutom korkad. Varför skulle hon göra något så sjukt?

Jag ältade.

Om farmor hade sett igenom mig och kände min begåvning så visste jag inte om jag ville veta något om det. Ändå upptog frågan mina tankar. Ville jag veta? I ljusa stunder var jag övertygad om att jag tillhörde de begåvade. I mörka stunder visste jag inte.

Betyg delades ut i åttonde klass och med dem inleddes den formella bedömningen. De få rötter som mitt jag hade

hunnit fästa i jorden visade sig enkla att rycka upp. Vem var jag? Vem var smartare? Och dummare?

Jämförandets malström sög tag. När nittiotalskrisen slog omkull min familj och skolans sorterande armar började rotera släcktes framtidsdrömmarna i rask takt. Det samlade bevismaterialet talade inte till min fördel. Framför allt saknade jag ord. Jag kunde inte förstå det som hände annat än som en rad personliga misslyckanden.

Jag var inte smart. Jag var inte en av de som fick bra betyg. Jag hade den ofattbara åkomma som farmor så ofta hade talat om: svårt i skolan. Ändå anade jag en annan sida av skeendena. Något ytterligare pågick, men jag kunde inte formulera det för mig själv.

Kunde jag skulle jag ha beskrivit det som att jag blev *avbegåvad*. Men *avbegåvning* tillhör som begrepp mina sent formulerade trappord. Få skulle ha förstått vad jag menade med *att bli avbegåvad*. Jag skulle ha behövt resonera och föra i bevis som inget barn förmår. Jag skulle ha behövt lämna holen, begrava mig i arbete och omge mig av abstraktioner. Jag skulle ha behövt bli vuxen. Att tiden gått kan inte hjälpas.¹